

Людмила Дем'янюк,
аспірантка НБУВ

Становлення та розвиток друкарства в Ірані

У статті висвітлюється історія книгодрукування в Ірані від його появи і до 20–30-х років ХХ ст., досліджуються основні етапи становлення книгодрукування, розкриваються особливості діяльності іранських першодрукарів, дана характеристика перших друкованих видань, визначено технологію їх друку.

К л ю ч о в і с л о в а: Іран, давні писемні пам'ятки, печатки та штампи, рукописна книга, друкарство, друкарський верстат, набірне книгодрукування, літографія.

This article enlightens the history of book-printing in Iran from its appearance till 20–30th of the XX century. There the basic stages of the formation of book-printing in Iran were under investigation, the names of the Iranian first printers and names of the first printed books were ascertained, printing technology was determined in the article.

К е у в о р д: Iran, aincnt manuscripts, seals and stamps, handwritten book, book-printing, printing-press, typography, lithography.

Виникнення друкарства сягає своїм корінням в глибоку історію людства. Але і сьогодні людську спільноту важко уявити собі без книг, газет, журналів. Нині друковане слово в поєднанні з електронними ресурсами є надійним знаряддям невпинного розвитку освіти, науки, культури, всієї людської цивілізації. Цілком зрозуміло, що провідна роль письма, друкованого слова в житті соціуму визначає підвищений інтерес науковців до проблем книгознавства, до історії книжкової справи, до її витоків. Не останнє місце в цій проблематиці займає і становлення та розвиток іранського книгодрукування.

Як відомо, письмо, книга, бібліотека є важливими складниками ісламської культури, Східної цивілізації загалом. Перші докази того, що іранці поцінували писмене мистецтво, книгу ми віднаходимо ще в епоху перших Ахеменідів (або Хахаманешів). Стародавні перси залишили історичні розповіді та легенди у вигляді численних написів на скелях, робили їх на глиняних, а не рідко й на золотих та срібних дощечках, саме вони й складають джерельну базу для вивчення іранської давнини, науки та культури. Найдавніші писемні пам'ятки дійшли до нас у вигляді написів, вирізьблених на камені.

Так, до нашого часу збереглися найбільші та історично вагомі «Бісотунські написи», висічені на скелі Бісотун (Бехістун), що знаходиться неподалік від Керманшаха на висоті 152 м над рівнем моря. З давніх-давен спочатку ахеменідські, а згодом й парфянські та сасанідські правителі використовували цей район як місце свого відпочинку. Сасаніди, столицею котрих було місто Тисфун, влітку перевозили свою столицю до Керманшаха. Тут збереглися відбитки та пам'ятки від різних історичних епох, найдавніші з них належать до періоду зародження землеробства, а найновіші – епохи Сефевідів¹.

Давньоперські клинописні тексти належать до епохи Ахеменідів – царської династії, яка правила в VI–IV ст. до н. е. Оскільки папірусу не було, то доводилося писати на табличках із сирійської глини. Щоб зробити таку табличку з написом твердою, її висушували на сонні або випалювали. Спочатку використовували піктограми. Та на глині важко малювати, тому на ній почали витискати гострою паличкою клинці. Один клин означав або ціле слово, або окремих склад. Було створено близько тисячі таких знаків. Тому така писемність називається клинописом. Виникнувши в Південному Межиріччі, вона поширилась серед народів Південно-Західної Азії. Учені розгадали значення клинописних знаків. Вдалося прочитати написані на табличках міфи, наукові твори, літописи, судові ухвали. Ці написи створювались за допомогою спеціальних циліндричних печаток.

Ахеменідський цар Дарій в 522 р. до н. е. після низки успішних військових походів наказав висікти на скелі для наступних поколінь написи, які розповідали б про його перемоги. Ці написи зроблені трьома мовами (давньоперською, еламською та вавилонською) наприкінці правління царя Камбіза (помер у 522 р. до н. е.) або у перші роки царювання Дарія I (522–486 рр. до н. е.). Над текстами поміщений рельєф: бог Ахура-мазда, протягуючи лівою рукою до Дарія, символічно вручає йому царську владу, а піднятою правою рукою благословляє царя. Дарій зображений у натуральну величину в царській короні. Його права рука в молитовному жесті простягнута до Ахура-мазди, лівою він спирається на лук. Лівою ногою Дарій зневажає поверженого мага Гаумату, що захопив престол ще за життя Камбіза. За Гауматою зображено ще вісім бунтівників, що повстали під час сходження Дарія на трон, і непокірного вождя сакського племені тіграхауда. Напис давньоперською мовою складається з 414 рядків красивого клинопису. Всі написи

розпочинаються виразом: «Цар Дарій розповідає...»². В районі «Бісотун» збереглися й інші численні написи епохи Сасанідів пехлевійською мовою, а також написи ісламського періоду, які виконані куфійським стилем письма. Деякі з написів висічені на стінах царських палаців у давніх столицях Ірану – Персеполі та Сузах, а також на гробницях у місці захоронення Ахеменідів – у Накші Рустемі (неподалік від сучасного Ширази)³.

За 64 кілометри від Ширази, на вершині кам'яного пагорба Рахмат в долині Мервдашт збереглися руїни Персеполя або, як називають його перси, «Тахт-е Джамшид», зруйнованого в 330 році до н. е. Александром Македонським. Величність цієї споруди полягає в її давності та надзвичайно тонкій роботі. Серед речей, розкопаних на руїнах «Тахте-Джамшид», були глиняні таблички з викарбованими малюнками та написами.

З кінця I тисячоліття до н. е. клинопис починає витіснятися алфавітним письмом: останній клинописний документ аккадською мовою датується 75 роком до н. е. І хоча клинопис в давнину був широко відомий, уміння читати клинописні тексти забулося надовго. Вчені розшифрували клинописні знаки лише у XIX ст. Перші відомості про загадкові знаки на перських скелях та руїнах проникли до Європи в XVII ст. Італійський купець Пьетро делла Валле привіз з собою перші, правда, невдалі, копії таких знаків – він змалював їх із залишків палацових стін Персеполя. Проте в Європі тоді не було жодної людини, яка зуміла б прочитати їх. Тогочасні вчені сумнівалися у тому, що дані написи можуть бути писемністю.

Щоб розшифрувати клинопис, потрібно було знайти якомога більше написів. Тоді їх можна було б зіставити, порівняти один з одним. З цією метою на Схід почали споряджати спеціальні експедиції. У 1761 р. з Данії вирушила перша наукова експедиція до Аравії, яка закінчилася невдачею. Всі її учасники загинули там від тамтешніх хвороб. Залишився в живих тільки один – історик і філолог Карстен Нібур. Справжнє відкриття давньоперської писемності пов'язане саме з його ім'ям. Під час свого перебування в країнах Сходу Нібур відвідав Персеполь, про який багато говорили мандрівники, котрі відвідували руїни перського палацу, спаленого воїнами Александра Македонського. Близько 515 року до н. е. за велінням Дарія на плоскогір'ї Мерв-дашт, що за 80 кілометрів на північний схід від Ширази, біля підніжжя гори Кух-е Рахмат («Гора Милосердя») була закладена нова столиця країни – Парса, або, як її називали

греки, Персеполь – «місто персів». Саме вона поклікана була символізувати міць та велич держави Ахеменідів. За назвою цього міста спочатку греки, а потім і увесь світ стали іменувати Іран Персією. І лише у 1936 р. іранський уряд звернувся до світової спільноти з проханням називати їх країну Іраном. У Середні віки руїни Персеполя називалися Тахт-е Джамшид («Трон Джамшида») за іменем міфічного героя іранського епосу.

Тож Нібур старанно скопіював написи, виявлені ним на руїнах колишньої перської столиці. Повернувшись до Європи, вчений опублікував їх в своїй роботі «Опис подорожі до Аравії і навколишніх країн» (Копенгаген, 1774–1778)⁴. Карстен Нібур першим дійшов висновку, що клинописні написи Персеполя накреслені трьома різними видами писемності. В усіх трьох випадках письмо було клиноподібним, тобто знаки склалися з різних комбінацій клинів. Але що вони означають, ніхто не міг тоді сказати. Зіставивши їх, дослідник виділив клинописний напис з 43 знаків – саме ним, як ми тепер знаємо, користувалися стародавні перси. Перші спроби розшифрувати цю зовні просту писемність були зроблені відразу після виходу в світ книги Нібура. Поява згаданої книги сприяла подальшій роботі учених над розшифруванням клинопису. Але їх зусилля не увінчалися успіхом.

Умінню читати ці написи наука зобов'язана двом видатним людям: німцеві – Георгу Фрідріху Гротефенду (1775–1854) і англійцеві – Генрі Роулінсону (1810–1895), військовому аташе в Персії⁵.

Георг Фрідріх Гротефенд протягом всього свого життя докладав великих зусиль, щоб прочитати ці написи. Він, ретельно ознайомившись з усім, що вже було зроблено з даного питання, почав пробувати перекладати написи самотужки. З античної літератури він знав, що написи давніх перських царів розпочинаються однаково: «такий-то великий цар, цар царів, син такого-то». У одному з клиноподібних написів Гротефенд знайшов групу схожих знаків, які часто повторювалися в тексті, і припустив, що ці знаки якраз і означають «цар» або «цар царів». Він почав підбирати ім'я царя, яке б у давньоперському читанні містило стільки звуків, скільки було знаків в написі. Таким ім'ям, на його думку, могло бути тільки ім'я «Дарій». Гротефенд зміг прочитати напис: «Дарій, цар великий, цар царів, цар країн Гістаспа син, Ахеменід...». Таким чином, Гротефенд поклав початок розгадці клинопису. Однак для його повного розшифрування потрібні були більш обсягові написи, де б була більша кількість особистих імен, для зіставлення.

І такі написи знайшлися. Цим наука зобов'язана Генрі Роулінсону, якого у 1835 р. призначили військовим аташе до Персії, а потім, у 1843-му – англійським політичним агентом до Багдада. Знайомлячись з перською місцевістю, він випадково звернув увагу на напис, висічений високо на горі Ельванд. Жителі називали її «книгою скарбів» і вважали, що в ній містяться вказівки, де сховані скарби стародавнього царя. Цей напис Роулінсон скопіював. Але ключ до розгадки таємниці клинопису дав напис на Бехістунській скелі. Бехістунський напис містив майже 80 власних імен, тобто вчетверо більше, ніж було відомо тоді європейським ученим. У 1844 р. Роулінсон спорядив власну експедицію до Бехістуна, щоб скопіювати верхні частини напису. При цьому він сам ледве не загинув, намагаючись підкорити вершину. Тільки його помічник, спритний хлопчик з персів, за допомогою різних мотузок зумів дістатися до тексту і за допомогою вологого паперу зробити відбиток з напису. До 1847 р. було скопійовано весь знаменитий Бехістунський напис, який і послужив ключем до розшифрування всього клинопису. Роулінсону вдалося зробити вельми якісну для його часу копію Бехістунського напису. У будь-якому випадку, всі незрозумілості в тексті вдалося усунути лише в другій половині ХХ ст., після ще декількох доступів до рельєфу, але вже за допомогою сучасніших засобів. Проте скопійованого Роулінсоном було цілком досить, щоб продовжити роботу з розшифрування клинопису. Роулінсон абсолютно несподівано зробив відкриття – виявилось, що в деяких випадках один і той же знак міг означати різні склади і навіть абсолютно різні слова. Тому у процесі подальшого розшифрування ставало зрозумілим, що такі «деякі випадки» є, скоріше, правилом, ніж винятком: декілька знаків, об'єднаних в одну групу, втрачають у результаті своє первинне значення і виражають абсолютно інше поняття або ім'я. Здавалося, розшифрування зайшло у безвихідь, але тут несподівано допоміг щасливий випадок. Під час розкопок у Куянджику (Ніневії) були знайдені сотні глиняних табличок – стародавніх словників, котрі містили розшифрування значень клинописних знаків. Важливість цієї знахідки важко переоцінити – вона істотно полегшувала завдання вчених.

Знайденим скарбом уміло скористався Роулінсон. Він прочитав скопійований напис, розшифрував десятки клинописних знаків. Врешті-решт, робота була завершена і надрукована в журналі Азіатського товариства в Лондоні⁶. Публікація Бехі-

тунського напису дала змогу не тільки остаточно зрозуміти давньоперський клинопис, але й приступити до розшифрування вавилонського клинопису. Саме ним був написаний другий текст Бехістунського напису на тій же скелі. Його розшифровка дала змогу уточнити вимову слів, про зміст яких можна було здогадатися з паралельного давньоперського тексту напису.

У процесі археологічних розкопок з'являлися все нові й нові клинописні тексти. У деяких місцях знаходили навіть цілі бібліотеки глиняних табличок. Значення клинопису для науки величезне, адже завдяки розшифрованому клинопису ми дізналися про звичаї та побут Стародавнього Сходу, було розкрито багато таємниць, що дозволило ближче познайомитися з історією, культурою, діяльністю найдавніших цивілізацій.

На камені карбували тексти релігійного змісту, культового призначення, державні укази. А у повсякденному житті для письма використовували глиняні таблички. Із зібрань великої кількості книг на глиняних табличках формувались стародавні бібліотеки. У побуті багатьох народів глиняні таблички дожили до часів винаходу паперу, а подекуди ще довго використовувалися на рівні з останнім. Причина полягала в доступності глини – для виготовлення глиняної таблички не потрібно було ні спеціальної майстерні, ні великих коштів. З глиняною табличкою пов'язано виникнення перших шкіл і зародження літератури. Глиняна табличка сприяла розвитку суспільного устрою, торгівлі, науки і мистецтва. Отже, можна сміливо стверджувати, що з винаходом глиняної таблички людська цивілізація вступила в епоху розквіту культури...

Народ Давнього Ірану створив самобутню, високорозвинуту цивілізацію, одним з великих досягнень якої був давньоперський клинопис. Він нараховує всього 43 знаки – на відміну від клинопису, скажімо, аккадського, де число знаків перевищує 600. Проте перська писемність мала особливий характер: її використовували в основному для урочистих написів, які прикрашали гробниці правителів, стіни і колони палаців, виکارбовувалися на металевому посуді, зброї, кам'яних вазах та різних печатках.

Вже не одне тисячоліття людство використовує печатки-штампи, за допомогою яких відтискаються рельєфні малюнки на м'якому матеріалі (зволоженої глини, розтопленому воску та ін.). Перші друкарські спроби в Ірані були пов'язані з глиняними або ж дерев'яними печатками, на котрих виکارбовували різні знаки, а потім робили відтиски на глиняних чи воскових табличках. В Ірані їх на-

зивають «суль». Спершу кожен штамп призначався для відтиску цілої картинки разом з написом. Потім зробили окремі штампи для кожної літери. Дерев'яні печатки використовувалися для підпису державних указів. Курцій Руф, римський письменник, писав, що отримавши перемогу над царем Персії Дарієм, Александр Македонський став опечатувати листи, котрі посилалися до Європи, своїм перстнем, а листи до Азії, печаткою Дарія. Її він також називав «перстень» (каблучка). Проте немає сумніву, що печатка перського царя Дарія мала форму кам'яного циліндра на рухливій дужці. В Британському музеї зберігається печатка царя Дарія I саме такої форми. Цар зображений під час полювання на левів⁷.

У Музеї образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна в Москві зберігається подібний халцедоновий циліндр з написом трьома мовами: «Я – Артахшатра, Великий цар». Ця печатка належала цареві Артаксерксу I (495–425 рр. до н. е.). Цар зображений у супроводі трьох полонених. І, нарешті, в Ермітажі зберігається ще одна халцедонова печатка циліндричної форми з півдня Росії. Цар Артаксеркс II (404–358 рр. до н. е.) зображений тут переможцем над ворогами. Один із полководців Александра Македонського, Селевк Нікатор, засновник династії Селевкідів, на особистій печатці мав зображення якоря, котре повторювалося на селевкідських монетах. Наприклад, печатка Дарія сьогодні зберігається в Британському музеї. За часів правління монголів в Ірані такі печатки мали розмір 20 x 20 см. Зразки цих печаток на даний час зберігаються в історичному музеї Ісламської Республіки Іран «Іран-е бастан» та в деяких музеях світу⁸.

Згодом виникла і стала досить популярною технологія набивки візерунків на бавовняних чи шовкових тканинах: вирізаний на дерев'яній пластині візерунок покривали фарбою, а потім притискали щільно до натягнутої тканини. Такий спосіб штампування й досі популярний в Ірані. Він має назву «каламкар», що в перекладі з перської означає бавовняну тканину з ручною набивкою і додатковим розписом. Найбільшого поширення цей вид мистецтва набув в Ірані протягом XVIII–XIX ст.⁹

З винайденням паперу, перед людством відкрилися нові можливості книгодрукування. Це важливе відкриття відноситься до 105 р. до н. е. і пов'язане з ім'ям китайця Цай Луня, чиновника при дворі ханського імператора. Воно мало величезні наслідки не тільки для Китаю, а й для всього світу – вперше в історії було отримано доступний та зручний матеріал для письма, рівноцінний заміни

якому немає й досі. Сировиною для виготовлення паперу слугувало волокно бамбука та шовковичного дерева, котре ретельно подрібнювали і розварювали у воді. Суміш, що утворювалася, розливали в форми і так отримували паперові листи. У подальшому процес виготовлення паперу було істотно вдосконалено, і він став більш динамічним. Народжене в Китаї паперове виробництво поширилося в інші країни, поступово вкорінюючись у матеріальну культуру тамтешніх народів. Так, у Давньому Ірані для виготовлення книг спочатку використовували шкіру, і лише згодом – папір, який називали «туз». Він виготовлявся з кори білої тополі «дерахт-е ходаньг», за китайським рецептом¹⁰.

Серед іранських вчених існують деякі розбіжності у поглядах на те, коли та де була започаткована перша друкарня в Ірані, яку технологію друкування вона використовувала. Така ситуація спричинена, насамперед, дослідженнями етимологічних витоків самого слова «друк», що перською мовою буде «чап». У результаті численних дискусій щодо походження цього слова пріоритетними стали дві теорії:

Ібрагім Пурдавуд, відомий іранський вчений, викладач Тегеранського університету, та його однопідумці вважають, що слово «чап» походить від назви китайських грошей «чав». У 1291 р., після тривалої боротьби монгольської знаті за владу над Іраном, престол зайняв син Абака-хана – Кейхатухан (1291–1295). Правитель Ільканидів Кейхатухан, встановивши свою владу в Ірані, виявив повне спустошення казни. Запроваджувати нову данину для вкрай розореного населення було безглуздо, тому в 1293 р. він віддав наказ надрукувати купюри на кшталт китайських грошей – «чав». За зразок взяли гроші, випущені великим ханом Хубілай-кааном. Вони широко використовувалися в Китаї. Кейхатухан розраховував, що вся внутрішня торгівля вестиметься на ці гроші, а золото накопичуватиметься в казні. Наступного року гроші виготовили в друкарні, або як ще її називали «чавхане» в іранському місті Тебриз¹¹. Це були невеликі шматки шкіри, на обох сторонах котрих містилося зображення хана. Проте народ неохоче сприйняв таке нововведення, адже вбачав у ньому певне шахрайство з боку хана. Вже через тиждень після випуску «чав» не працювали базари, порушилася караванна торгівля, з міст перестала надходити данина. Китайські «чави» так і не прижилися в Ірані, проте сприяли виникненню в перській мові нових слів «чавзан» та «чапзад», що відповідали терміну «шахрай»¹².

Досить поширеною є теорія Моджтабі Мінаві, ще одного дослідника іранської давнини, який стверджує: слово «чап» похідне від індійського «чахап» чи «чахапе», що в перекладі означає «друкування».

Відомий іранський історик Хосейн Мірзайе Гольпайгані, автор книги «Історія друкарства та друкарень в Ірані», аналізуючи висунуті версії колег, більше схиляється до теорії Ібрагіма Пурдавуда. Крім того, вчений, ведучи мову про іранські друкарні, пропонує свою періодизацію історії заснування та розвитку іранських друкарень. Гольпайгані згадує про друкарню, засновану вірменською громадою в Джольфі, одному з районів Ісфагана. У 1639 р. після переселення вірмен до Ісфагана при церкві Ванаг (інша назва «Келіса-йе Сен Сур») архієпископ Хачатур Гісараці заснував друкарню, устаткування котрої священнослужителями виготовили власноруч. Звичайно, друкарня нагадувала дрібну майстерню з примітивним обладнанням. Першою книгою, надрукованою в Ірані, стало Євангеліє вірменською мовою, що побачило світ у 1640 р. Книга форматом 18 x 25,5 нараховувала 705 сторінок. Друкарня й надалі друкувала переважно книги релігійного змісту вірменською, арабською та перською мовами. Так, після півторарічної підготовки з'явилася друком робота вірменською мовою «Сагмус» або ж «Забур-е Давуд» (Псалми Давида). Друкуванням цієї книги займався архієпископ Хачатур Варданет (1590–1646), пам'ятник котрому звели при вході до музею¹³. Наразі – це цілий музейний комплекс, до якого окрім церкви, входять музей, друкарня, бібліотека та пам'ятник жертвам геноциду вірменського народу 1915 р. У бібліотеці, яка знаходиться на території церкви, зберігається 25 тисяч назв книг вірменською та європейськими мовами. Основну масу відвідувачів цієї бібліотеки становлять вірменське духовництво та учені-сходознавці з різних країн.

Після заснування друкарні при церкві Ванаг деякі іранські громадські діячі, знать також почали опікуватися відкриттям друкарень на теренах Ірану. Відомий французький мандрівник Шарден писав: «За часів шаха Сулеймана з династії Сефевідів іранці неодноразово зверталися з проханням щодо відкриття друкарні, яка була вкрай необхідною. Брат великого візира (перший міністр), досить освічена для свого часу людина, у 1087 камарі / 1676 звернувся до мене з проханням надіслати з Європи друкарів, які змогли б навчити іранців друкарській справі і щоб в Ірані була можливість видавати книги арабською та перською мовами. Це прохання він

також переказав шахові. Шах розглянув прохання і також вважає, що ця справа є вельми потрібною. Але коли зайшла мова про фінансування справи, шах відмовився від цієї задумки»¹⁴.

Протягом досить тривалого періоду іранці не робили рішучих кроків на шляху до створення власних друкарень та розвитку книгодрукування в країні. Значного розквіту друкарство сягнуло лише в епоху правління династії Каджарів, заснованої у 1796 р. Ага Мохаммедом Каджаром, і особливо, коли до влади прийшов шах Насер ад-Дін (1848–1896). Період панування династії Каджарів характеризується зародженням іранської журналістики. В цей час споруджуються нові друкарні, організовується видання газет і журналів.

Як зазначає російська іраністка О. П. Щеглова у своїй книзі «Иранская литографированная книга», історія власне іранського книгодрукування розпочинається з 1818 р.¹⁵ У XIX ст. перша спроба запровадити книгодрукування була зроблена в ході реформ, розпочатих Абас-мірзою з метою вдосконалити державний та військовий апарат. Однак набірне книгодрукування у 1818–1832 рр. не набуло широкого розмаху. Однією з причин цього стала древня писемна традиція персів. Потребу вузького кола освічених людей у цей період задовольняла рукописна книга, а сама форма книгодрукування – набір – суперечила смаку читачів, вихованих на любові до мистецтва каліграфії.

Перший етап книгодрукування в Ірані 1818–1832 рр. був пов'язаний з використанням набірної друкарської техніки («чап-е хоруф») та передував періоду літографії. Доказом цього є надрукована у 1818 р. книга «Джихадіє», написана Мірзою Іса Каєм-макамом, першим міністром при Абас-мірзі. Видання було присвячене актуальному на той час питанню – війні з Росією (1803–1813). Джихадіє – перше друковане видання, видане в Ірані у XIX ст., – ознаменувала початок вітчизняного книгодрукування. Книга була набрана Мохаммадом аль-Аштійані, але звідки привезли друкарський верстат і де опанував друкарську техніку друкар залишається не відомим.

Другою надрукованою в Ірані книгою також була «Джихадіє», набрана 1819 р. Зейн аль-Абедіном Табрізі. Точних відомостей про цього іранського першодрукаря небагато, не відомо де майстер опанував друкарське ремесло, а також звідки був привезений його верстат. Деякі дослідники припускають, що Зейн аль-Абедін Табрізі навчався друкарській справі в Росії. Достовірно відомо, що видавничою діяльністю він займався в Тегерані,

а у Тебризі він випустив тільки «Джихадіє». Після підписання мирного договору між Росією і Іраном (1813) Абас-мірза звернувся до російської сторони з проханням надіслати декілька друкарських верстатів. Невдовзі після цього до Петербурга для опанування друкарської справи було направлено Зейн аль-Абедіна Табрізі. Через чотири роки він повернувся до Ірану. З собою він привіз набірний друкарський верстат («чап-е сорбі») з перським та арабським шрифтами. Так розпочала свою роботу ще одна друкарня в Тебризі. Отже, можна сказати, що Табрізі був першим в Ірані, хто опанував техніку набірної книгодрукування. Загалом у Тебризі протягом 1818–1830 рр. функціонувало 4–5 набірних верстатів.

Перша друкарня в Тегерані також запрацювала завдяки зусиллям Зейн аль-Абедіна Табрізі. У 1823–1824 рр., за наказом Фатх Алі-шаха, його викликали до Тегерана, де фахівець мав організувати друкарську справу. Свою друкарню в Тебризі він залишив одному зі своїх учнів Муллі Мухаммад-Бакеру Язді, який протягом наступних десяти років здійснив набір декількох книг та послань. Першою набраною ним книгою стала «Кетаб-е Маасар-е Сальтаніє», видана у 1825 р.¹⁶

Активно допомагав Зейн аль-Абедіну один з впливових придворних – Манучехр-хан Моатамед ад-Доуле Горджі. Іранські історики відзначають вагомий внесок Манучехр-хана в організацію друкарської справи в Тегерані. В панегіричній збірці «Мадаїх-е Моатамед», складеній на честь Манучехр-хана, написано, що він «витратив майже 20 тисяч туманів та надрукував 800 томів про встановлення шаріату і віддав їх в руки знатних та простих». За це він отримав титул «Моатамед-аль-Доуле» (Повірений держави). Першою книгою, яку видав Зейн аль-Абедін, була «Мохаррак аль-колюб» 1823 р. видання. Саме в цій друкарні побачила світ праця «Рауза аль-муджахедін», більше відома як «Мохтарнаме». Це було перше друковане видання, яке містило декілька ілюстрацій. Більшість з цих книг й досі зберігаються в бібліотеках Ірану. Зараз вони відомі як книги друку Моатамаді.

Ведучи мову про друкарство в Ірані не можна не згадати й ім'я відомого першодрукаря Мірзи Салеха Ширазі. У 1815 р. його у складі групи з 5 осіб Абас-мірза відправив до Великої Британії для отримання освіти та вивчення іноземних мов. Там він опанував і друкарську справу. Повертаючись додому, він привіз з собою друкарський верстат. Про своє перебування та навчання на Заході, Мірза Салех Ширазі описав у власному щоденнику «Сафар-

наме-йе Мірза Салех Ширазі», якого він згодом подарував Г. Віллоку. Так цей твір з'явився в Британському музеї. Щоденник Мірзи Салеха – важливе свідчення того, як проходило знайомство іранців з європейською культурою, тамтешніми звичаями, традиціями. Також тут міститься інформація про ввезення друкарського станка до Ірану.

Після повернення на Батьківщину у 1819 р. Ширазі відкрив друкарню в Тебризі. Проте, які праці побачили світ у цій друкарні не відомо. Водночас достовірною є інформація про те, що у 1832–1833 рр. в Тебризі перша літографія створювалася зусиллями Мірзи Салеха Ширазі. Початок діяльності Тебризької друкарні пов'язують з випуском Корану, рік видання котрого відомий – 1248 / 1832–33¹⁷.

Згодом, у 1252 / 1836 р. Мірза Салех Ширазі засновує ще одну друкарню в Тегерані. Саме в ній друкувалася перша газета перською мовою «Когаз-е ахбар» («Листок подій»). Перший номер цієї газети вийшов 25 мохарама 1253 р. / 1837 р. на одному листі китайського паперу «Ханбалег» розміром 24 x 40 см. Газета була написана насталиком (один із стилів написання перського тексту), вона виходила три роки поспіль, а потім з невідомих причин її закрили (можливо після смерті Мірзи Салеха Ширазі газетою ніхто не опікувався). Мірза Салех Ширазі, відкриваючи друкарні в Ісфагані, Ширазі, Ормії та інших містах країни, завжди долучався до видання там різноманітних газет, наукової та історичної літератури, поетичних збірок. Після закриття газети «Когаз-е ахбар» друкарня, в якій вона видавалася, також була закрита. Все її устаткування передали до державної друкарні, яку заснував Манучехр-хан.

Перші успіхи літографії (друга половина 40-х рр.) були досягнуті завдяки приватному підприємництву. Літографічна книга знаходить своїх читачів і цінителів. Вона завойовує собі місце поряд з рукописною книгою, стає дедалі різноманітнішою. На ринку вже можна було побачити літературу теологічного змісту, праці з шиїтської догматики та ритуалу, з фікху, величезну кількість молитовників, житій пророка та шиїтських мучеників; передруки диванів популярних класичних поетів, дастанів; захоплюючі перекази та казки. Всі ці книги друкувалися перською та арабською мовами, а у Тебризі – ще і турецькою.

Нове піднесення друкарської галузі Ірану було пов'язане з Конституційною революцією 1896–1906 рр. Зміни у політичному, культурному житті суспільства, що відбулися в результаті революції, торкнулись і друкарської справи: по суті,

наступив новий етап в іранському книгодрукарстві, котрий характеризувався співіснуванням літографічного та набірної типів друку. Саме в цей період в країні почали друкувати політичні книги, брошури, оголошення, листівки¹⁹.

У 1916 р. в Тегерані відкрилась одна з найбільших і добре устаткованих друкарень під назвою «Офсет», яка повністю забезпечувала країну науковою літературою, навчальними посібниками, підручниками. З 1931 р. поліграфія країни почала використовувати друкарські верстати «ліноטיפи», що забезпечувало швидкісний набір матеріалів. У цей період постійно зростала й кількість друкарень. Станом на 1935 р. їх число сягнуло 400. Майже 5 % цих підприємств були відкриті протягом 1921–1930 рр., що свідчить про повноцінне існування в країні друкарства в той час.

Отже, друкарство в Ірані має значне історичне підґрунтя, воно пройшло довгий еволюційний шлях розвитку. Кожній історичній епосі відповідає певний щабель розвитку друкарства. Перші спроби «друкарства» на теренах сучасного Ірану здійснювалися ще за часів правління Ахеменідської династії, яка правила могутньою Персією. Цілком зрозуміло, що друкарство в сучасному його розумінні навряд чи можна порівнювати з тогочасними намаганнями відтворити текст, але їх можна визначити такими, що створили передумови для подальшого розвитку письма, книги, культури. Історія ж сучасного іранського книгодрукування розпочинається з 1818 р. Щоправда, тогочасна технологія друку була зовсім не схожою на сучасну, але саме вона стала відправною точкою його розвитку.

Книгодрукування в Ірані справило великий вплив на розвиток освіти і культури в країні. Воно дало змогу розмножувати книги, а отже купувати їх за відносно невисокою ціною. Раніше дуже дорогі та рідкісні книги давніх філософів, істориків, юристів, поетів, лікарів, підручники з різних галузей знання стали швидко розповсюджуватись, їх могли придбати усі, хто бажав отримати освіту. Виникнення книгодрукування та його поширення в Ірані мало величезне значення для культурного поступу країни. Воно стало не лише показником культури іранського народу, а й засобом його інтеграції у світовий культурний простір.

Примітки

¹ Гуламхосейн, Г. Ирановедение. – Ашхабад: Культурный центр Посольства ИРИ в Туркменистане, 2003. – С. 241.

² Литература древнего Востока. Иран, Индия, Китай (тексты). Авторы-сост. Ю. М. Алиханова, В. Б. Микитина, Л. Е. Померанцева. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 41.

³ *Safi, K.* Az chaphane-ye ta ketabhane. – Tehran: Entesharat-e daneshgah-e Tehran, 1372. – P. 14–15.

⁴ Бехистунская надпись Дария I. Новый Геродот [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rec.gerodot.ru/behistun/rawlinson.htm>

⁵ Дешифровка исторических письменностей. Знание сила [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.znanie-sila.ru/online/issue2print_1362.html

⁶ Генри Роулинсон и Бехистунская надпись. Археологические открытия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://arheologs.ru/index/0-52>

⁷ Личные печати исторических лиц классической древности. Печати и штампы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pechatina.ru/info/stamp_03.html

⁸ *Golpaygani, H.* Tarih-e chap va chaphane dar Iran. – Iranshahr-e dzhanubi: Entesharat-e Golshanraz, 1378. – P. 7.

⁹ *Homayunfarrah R.* Ketab va ketabhanehaye shahenshahiye Iran. – Tehran: Chaphaneye Vezarat-e honar va farhang, 1965. – P. 14.

¹⁰ Там само. – С. 14.

¹¹ *Dehkhoda A.* Loghatname. – Tehran: Moaseseye entesharat va chap daneshgah-e Tehran, 1993–1994. – Vol. 5. – P. 6983.

¹² Там само.

¹³ *Golpaygani H.* Tarih-e chap va chaphane dar Iran. – P. 9.

¹⁴ *Afshar, I.* Siyihatnameye Sharden. Paygah-e madzhalate-tahasosi [Electronic Resource]. – Mode of access : URL: <http://www.noormags.com/view/Magazine/ViewPages.aspx?ArticleId=283377./> – Title from the screen.

¹⁵ *Щеглова, О. П.* Иранская литографированная книга. – М.: Изд-во «Наука», 1979. – С. 24.

¹⁶ *Golpaygani, H.* Tarih-e chap va chaphane dar Iran. – P. 15.

¹⁷ *Safi, K.* Az chaphane-ye ta ketabhane. – P. 14–15.

¹⁸ *Rubinichik, Yu.* Farhang-e farsi be rusi. – Kom: nashar-e Basharat, 1376 (1998). – Vol. 1. – P. 534.

¹⁹ Chap va chaphane (az dayeratolmoaref-e ketabdari). – Режим доступу: <http://portal.nlai.ir/daka/>

²⁰ Chap va chaphane (az dayeratolmoaref-e ketabdari). – Режим доступу: <http://portal.nlai.ir/daka/>